

Süllyed, de nem süllyedt el

VISSZHANG - LII. évfolyam 4. szám, 2008. január 25.

Válasz Petri György kapcsán Radnóti Sándor, Sulyok Miklós, Kabai Csaba és Kószeg Ferenc megjegyzéseire

Radnóti Sándor kéri a "magyarázatot" a Petri-összes negyedik kötetével kapcsolatban megjelent írásom olvastán (*Inog, de nem süllyed - Metakritikai megjegyzés*, ÉS, 2008/2.), miután erős fenntartással fogadta mindazt, amit a cikkben leírtam. Ennek a kérésnek próbálok most elsősorban eleget tenni, közben igyekszem a többi hozzászólásra is reagálni.

Lehet, hogy én majdnem mindenben tévedek, Radnóti Sándor viszont vitacikkének kiinduló tételében téved. Azt írja, hogy példa nélküli logikai hibát követtem el, mert a törmelékek és forgácsok alapján "kezdtem perújrafelvételt". A logikai hibát azonban nem követtem el. Nem a törmelékek alapján "kezdtem perújrafelvételt", nem a szóban forgó Perti-összes negyedik kötet (Próza, dráma, vers, naplók és egyéb) "döböntött rá" arra, hogy Petri mégiscsak egy letűnt szubkultúra költője volt, ahogy ő írja. Ezzel szemben én épp azt írtam, hogy ez a kötet csak "megerősítette bennem" ezt az érzést. Azt is írtam: "Ennek a kötetnek a sugallatára újraolvastam a verseket. És azt látom, hogy a Petri-költészet süllyed." A zárókötet apropójából megnéztem tehát az életműkiadás első, a verseket tartalmazó kötetét, és az alapján láttam, milyen sok minden nem működik ma számomra mindabból, ami korábban működött. Vagyis az elvárhatónál nagyobb mértékben teljesítettem a kritikusi feladatot: miután Petri költészetének egészéről is mondtam véleményt, a recenzeált köteten túlra is kiterjesztettem vizsgálódásomat. Pontosan azt a logikát követve, hogy a törmelékek kiadását nem más, mint az életmű jelentősége igazolhatja, nézzük tehát meg a költeményeket is. Megjegyzem, attól még, hogy egy szerző műveit összegyűjtve kiadják, miért ne érezhetné valaki úgy, hogy kezd süllyedni az életmű? Másrészt miért ne illethetné elismeréssel a szerkesztők munkáját a recenzens, azzal együtt, hogy problematikusnak látja a művet, melynek közreadásán ők rengeteget dolgoztak. Ők akkor is nagy munkát végeztek, ha nekem bajom van Petrivel. Másrészt például Weöres vagy Pilinszky vagy Nagy László műveit is kanonizálta gyűjteményes kiadásuk, mégis vannak, akik vitatható színvonalúnak tartják költészetüket, csak általában ezt ritkán írják meg. Ha egy egyetemista mondjuk Nagy László szakirodalmát végignézi ma, döntően afirmatív szövegeket fog találni, és ha nem nézné meg mindenekelőtt Kálmán C. Györgynek eredetileg a 2000-ben megjelent keményen bíráló esszéjét 1989-ből (meg Hekerle László finomabban bíráló szövegét 1985-ből), még azt hihetné, semmi gondja nincs senkinek ma a költővel.

Ha az egyéb írásaimhoz képest erős retorikával bárki érzékenységét sértettem volna (így Sulyok Miklósét is, *Lesz-e Károlyi Csaba-mítosz?*, ÉS, 2008/2.), akkor a hiba bennem van, ha a túlzás és sarkítás, a rövidre zárt leszögezés zavaró volt, akkor túllöttem a célon, és ezt sajnálom. Bár felhívtam a figyelmet erre ("Sarkítok, nyilván..." - írtam), elnézést kérek attól, akit Petrihez közelállóként bántott ez a hang. Ám ha a véleményemmel sértettem volna bárki érzékenységét is, akkor a hiba nem bennem van, mert a vélemény szabad, főleg a liberális szellemi közgondolkodásban. Petri ugyanolyan szerző, mint Tandori, Nádas, Balassa, Esterházy vagy bárki. Lehet a műveiről bármilyen véleményt megfogalmazni. Mint tudjuk, a kritikus első, le nem írt félmondata mindig ez: véleményem szerint. Az ellenvélemény pedig ugyanolyan érvényű. Nem Radnóti Sándor fogja eldönteni, mi a remekmű. Nem is én, természetesen. A kritikus csak ajánlatokat tehet, a művelt olvasó pedig ajánlatnak is veszi azt, amit a kritikában olvas, semmi másnak. A Holmi kritikarovata, melyet lassan húsz éve Radnóti Sándor szerkeszt, kezdetektől azt szorgalmazza, ne

legyenek szent tehenek. Radnóti a PIM-ben rendezett JAK kritikakonferencián tavaly ősszel annak a mondatnak a létjogosultságát is elfogadta egy kritikában, hogy "Nádas Péter hülye". Én idáig nem mennék el, de az ellen semmi kifogásom, ha valaki azt mondja, Mészöly Miklós "inkább rosszacska" író, bár egyáltalán nem gondolom ezt.

Radnóti Sándor kéri a véleményt, noha véleményemet voltaképp összefoglaltam. Nagyjából ötflekkes cikkemből körülbelül egy flekk szól arról, hogyan hatottak rám Petri versei most. A Ketten egy új könyvről rovat hozzávetőleg hatezer leütés terjedelmű cikkeket közöl több mint tíz éve, hónapról hónapra. Az ÉS könyvkritika rovatában nem volt a kifejtésre több hely. Radnótit az is meghökkentette, hogy Oravecz Imre Ondrok gödre című regényét remekműnek "tituláltam". De hogy jön ide Oravecz? Akinek regényét meg Radnóti "titulálja" egy fél mondatban minden indoklás nélkül "krónikának" - ha az én "deklarációimban" "van valami méltatlan" (ahogy mondja), akkor ebben is van. A karácsonyi Oravecz-interjúm kopfjában aztán tényleg nem volt mód arra, hogy kifejtsem részletesen a regényről a véleményemet, mint ahogy az Ex libris rovat két gépelt oldalnyi darabjában sem volt erre túl sok hely. A Jelenkor februári számában viszont hosszabban próbálom elemezni a regényt, hogy alátámasszam véleményemet. Most pedig, hogy kísérletet teszek Petri kapcsán "a befogadás hullámzásának, ingásának értelmezésére", "magyarázatára", azaz megpróbálom körüljárni, miért tetszett 1991-ben az Örökhétfő, és miért nem tetszik most, először is a következőt kell jeleznem. Még csak különlegesnek sem mondanám, hogy valami, ami korábban tetszett, huszonhét évvel később esetleg nem tetszik. "Annak a fiatal embernek", aki akkor voltam, éppen azzal tartoztam, hogy nem áltattam, hanem próbáltam leírni a kritikámban, amit ma tényleg érzek. De arra nem tudok most vállalkozni, amire 1980-ban Szilágyi Ákos - félreértés ne essék: véletlenül se mérném magam az Adyt "megtámadó" Kosztolányihoz sem, de Szilágyihoz sem -, aki, miután egy kritikában bírálta Weöres költészetét, a felháborodás nyomán megírta kétszáz oldalas tanulmányban a "magyarázatot".

*

A továbbiakban a válasz keretei közt próbálom árnyalni a cikkemben valóban túl röviden leírt véleményemet. Mert azt az észrevételt - a már vázolt körülményektől függetlenül - jogosnak tartom, hogy miért nem érvelek alaposabban, a probléma súlyának megfelelően. Mivel Radnótitól az Örökhétfő befogadásának értelmezésére kaptam a felszólítást, főleg erről írok. (Tudom, hogy nem illő, ha a válasz hosszabb, mint a vitacikkek, de a felszólítás tágasabb fogalmazásra kényszerít. Azért az nem lenne szép, ha most viszont azt kapnám meg, hogy mármeg túl sokat beszélek.)

Petri 80-as évekbeli költészetét - miközben az poétikailag deformálódott - megemelte az alkalmiság, ma ugyanez a körülmény akkori líráját leértékeli számomra (és nem csak a kimondottan politikait). A 90-es években pedig egyre inkább új irányt vesznek versei. Mint írtam, nekem ma az utolsó évek érnek a legtöbbet, főleg az Amíg lehet és a hátrahagyott darabok. A legnagyobb problémát pedig az Örökhétfő című első szamizdat-kötetben és e szamizdat-státusnak az akkori és a későbbi költői műhelyre gyakorolt hatásában látom. Tisztában vagyok vele, hogy a Petriről szóló eddigi legmélyebb tanulmány, Fodor Gézáé (melyet eredetileg a Holmi 1989-es első három száma közölt, kötetben: Szépirodalmi, 1991) épp azt mondja: a kiváló indulás után "naivitás vagy rosszhiszeműség volna a stílusérzék és az ízlés kihagyására, netán hatásvadászatra gondolni" az Örökhétfő verseinek "zavarba ejtő ötletszerűségét" látva. Ettől azonban még az ötletszerűség zavarba ejtő, akkor is, ha tudatos törekvés, sőt gesztus lenne mögötte. Ugyanakkor azt sejtem, hogy ettől kezdve összefüggés lehet Petri verseinek színvonalbeli megingásai és különleges politikai magatartása közt is (az egyetlen költő, aki nem alkuszik, inkább vállalja a második nyilvánosságot, magyarul a tulajdonképpeni nyilvánosság hiányát, az ezzel járó szokásos kontroll hiányával együtt, mely kontroll akkor persze nem tisztán esztétikai volt, ám az is). Azt írtam: "A közéleti morálja makulátlan volt, példászerű." Az a mondhatni lombik-helyzet azonban, melybe ennek eredményeképpen belekényszerítette magát (vagy inkább belekényszerült), nemigen tett jót a műhelynek sem, a befogadásnak sem. Akkor a kivételes szerep is mentette szójátékait, alkalmi utalásait, közönséges vicceit, sajátos, lefelé stilizált közbeszéd-imitációit, fekete humorát, öngyalázását, sőt még modorosságait

is. Fodor Géza így fogalmaz, Könczöl Csaba nyomán, aki meg Bahtyin nyomán: "Petri legmagasabb rendű lírája ugyanabból a költői anyagból való, mint az Örökhétfő alja darabjai, legmélyebb és legteljesebb versei a groteszkból és a redukált nevetésből születnek." Igen, de az akkori világ, sorshelyzet eltűnésével mintha kifáradt volna sok hajdan groteszknak látott darab is. Kérdés, mennyit lehet közülük időtálló műként értékelni, és mennyi lett mára inkább csak kordokumentum.

Az Örökhétfő, az Azt hiszik és a Valahol megvan-ciklus nem érik el véleményem szerint az első két könyv, főleg a Magyarázatok M. számára meg a Körülírt zuhanás szintjét. Aztán a Sár-kötettől kezdve egyre jobban felismerem újra a korai darabok esztétikai összetettségét, rafináltabb poétikáját. A magam részéről ezért is érdeklődéssel, rokonszenvvel olvastam, és el tudom fogadni Kabai Csaba pályaképvázlatát, mely szerint az utolsó darabok felől visszatekintve az első kötet ugrik ki jelentőségében, az indulás szerintem is méltó a befejezéshez. Abban is igaza van, hogy a politikum függésétől megszabadulva sok minden más megvilágításba kerülhet - az már csak ennek nyomán jutott eszembe: a kultuszt elhagyva esetleg más szemmel lehetne nézni az istenes, a természet-verseit, a testről vagy a főzésről szólókat (*Széljegyzet egy vitához*, ÉS, 2008/3.). Ha jól értem, Kőszeg Ferenc viszont azt mondja, Petri politikai versei nem kevésbé fontosak, mint indulásának poétikai fordulata, sőt tán fontosabbak (*"A hálás haza csikkadományai"*, ÉS, 2008/3.). Esztétikai szempontból ezzel mélységesen nem tudok egyetérteni, de e versek korabeli politikai hatását eszemben sincs kétségbe vonni.

A középső, nekem leghosszabbnak tűnő pályaszakaszt megalapozó poétikai kimerültséget jelezve sorolhatnám például az Örökhétfőből a számomra zavaró, gyenge szójátékokat ("MŰ-sorok legyenek most műsoron", "És nem hord nyelvtartót sem", "szerveződik a rémönuralom", "míg eltűri személytelen kult-Úrunk", "tanácstalan köztársaság", "phalliújságokat ragasztottak, / francparensüket", "MINAP NAPI NAPI NA PINA NADRÁG NA DRÁGA""Két államfő fogadta egymást. Két államfejetlen", "koronaékszar", "A lelki / áll a potom / potomság" stb.). De ezzel Radnóti szerint úgysem győzhetnék meg senkit, mert "bizonyítani persze nem lehet egy költészet süllyedését annak, aki - mint én - az ellenkezőjéről van meggyőződve" - írja. Bár ő maga szögezte le Valami az első szamizdat verseskötetről című 1982-es kritikájában: "A szójátékok és rigmusok bizony néha minden határon túl alkalmiak..." (Recrudescunt vulnera, Cserépfalvi, 1991, 313.), ez akkor - érthetően - nem tűnt sem számára, sem más számára a kötet újszerűségéhez képest olyan fontosnak. Épp azt mondom, hogy ma viszont ezek az alkalmi, ha tetszik, kisszerű elemek, egy egészen más olvasási szituációban, számomra sokkal fontosabbnak tűnnek.

Ha jól emlékszem, annak idején A kis októberi forradalom 24. évfordulójára című vers tetszett az Örökhétfő kötetből leginkább, nagyszerűnek éreztem. Lenyűgözött az a politikai bátorság, mellyel 1956-ról, 1968-ról, a vérben született Kádár-rendszerről beszélni mert akkor, amikor ezt nyilvánosan nem lehetett. Én azt sem tudtam akkor még, pontosan hogy is volt ez. Fontos és jó pillanatban talált meg ez a vers. Tizenkilenc éves voltam. Ha most újraolvasom, versként nem tetszik. A "kis októberi forradalom" kifejezést ma nem érzem olyan jó viccnek, Kádárt "János papnak" nevezni modorosnak hat, a bácsizás ("Imre bácsiék, Pista bácsiék", "Mátyás bácsi és Ernő bácsi") nemkülönben. A befejező két sor ("Csődöt mondott / aljasságotok számtalan tana") nagy morális erővel bír, de kis poétikai erővel. Persze lehet azt mondani, hogy ezt a verset nem lehet a kontextus nélkül olvasni. Az viszont baj, ha egy mű a korabeli kontextus nélkül nem értékelhető, mert akkor az mint mű eltűnik a letűnő korrallal együtt. Például a Termelési-regény egy fontos rétege is áldozatul esik ennek az időmúlásnak. Megmaradni ezek a művek akkor fognak, ha a politikai-morális bátorságon túl közvetítenek valami általános érvényű tartalmat is. Nem mondom, hogy a Termelési-regényben és az Örökhétfőben ilyen nincs, más-más módon és más-más arányban szerintem, erről lehet vitatkozni. De az Örökhétfőben én mai szemmel biztosan nem azt a maradandó gondolatot látom jellemzőnek, melyet - ritka kivételként - a következő versvég képvisel: "Hogy kik az ellenségeink? / Akik nem mi vagytok! / Ti, mind!" (Andrzej és Wanda).

Nem valami prűdéria, jó erkölcs, kispolgári görcs mondatja továbbá velem azt, hogy problematikusnak érzem (az utolsó évek kivételével) a szerelmes verseket is. Hanem pontosan az a jellegzetesség, melyet én is érzek, de melyet Radnóti Sándor már 1982-ben felismert: "a szerelmi líra is politikai líra lett, az

egyetemes, de politikai indíttatású kielégületlenség enigmája. A kudarcnak, a frusztrációnak aligha akadt nagyobb költője mai irodalmunkban" - írta már említett kritikájában. Radnóti azt dicsérte akkor, ami nekem ma nem tetszik. Ezzel szemben például az úgymond szintén a "jóerkölcsbe ütközőnek" tekinthető Apokrifot ("Zakatot a szentcsalád, / Isten tömi Máriát") ma is kedvelem. Talán, mert e nélkül a "politikai indíttatású kielégületlenség" nélkül is élvezhető.

Tisztában vagyok azzal is, hogy történetesen az Örökhétfőt sokan azért kezelték finnyásan, bírálva, leértékelve annak idején, mert irritálta őket az, hogy Petri politikailag bátrabb volt náluk. Az esztétikai kifogások sokszor burkoltan a hősi szerepnek szóltak. Petri reakciója ismert: "Ez a hősi szerep semmivé válna, ha akadna még harminc ember, aki ugyanezt az utat választaná" (Petri György munkái IV., 103.). De nem akadt. Viszont - a másik oldalról - éppen ezért értékelődhetett föl az ő szamizdat-költő szerepe. Most, hogy az életműkiadásnak vége, arra gondoltam, talán újra lehetne olvasni mindkét szemponttól eltávolodva a műveket magukat, középpontban a versekkel. Az elfogultságoktól, a kultusztól mentesen, ha lehet. Bárki megteheti - épp e gyűjteményes kiadás jóvoltából -, és eldöntheti a maga számára: milyennek találja ma.

Mítosz és költészet összefügg, de nem ugyanaz. A jórészt a 80-as évekből ránk maradt, de - mint Angyalosi Gergely fontos kritikája rávilágított (Helyett, Kririkus határmezsgyén, Csokonai, 1999, 169.) - már korábban kialakult mítosz jelentős része szerintem eltűnik az idővel, sőt már el is tűnt. (Éppen a mítosz szertefoszlásának előrehaladott stádiumáról győztek meg engem Sulyok Miklósnak és Kőszeg Ferencnek a mítosz fönntartására törekvő sorai.) A művet pedig akkor, ha ez így lenne, valami másnak kellene majd megtartania. Attól, hogy körülötte egy mítosz (tegyük fel) véget ér, nem kell feltétlenül elsüllyednie egy költészetnek. Kritikám utolsó bekezdésében azt is leírtam az életműről (csak ezt nemigen vették észre bírálóim): "Nem annak drukkolok, hogy elsüllyedjen." Leírtam azt is, szerintem leginkább mi tarthatná mégis meg, és miért. Röviden: a halálközeli élmény merész megfogalmazásában válik számomra ez a költészet a legidőtállóbbá, mert itt találja meg a legegységesebb kifejezőmódot. (Milyen érdekes lenne a vége felől megvizsgálni Fodor Géza 1989-es, első látásra meghökkentőnek tűnő kijelentését: "Az Örökhétfőből kibontakozó költői személyiség már a halál jegyében él"!)

A Petri-lírából a kiugróan erős indulást és a kivételesen bátor végső poétikai küzdelmet tudnám leginkább kiemelni (a Reggelre, az első kötet első versére szépen felel a Már reggel van, az utolsó kötet utolsó verse, és az egész művet megkoronázzák a hátrahagyott utolsó költemények). A két végpont közt meg egy komoly kultúrantropológiai-politikatörténeti-irodalomszociológiai-hermeneutikai-poétikai-esztétikai kérdéseket felvető, nagy hatású, ellenben vitatható életművet érzékelek. De nem baj, ha nem értenek egyet velem. "A szavak újabb szavakhoz vezetnek". "Lények tárgyak / kagylózúgása / akar szavakká alakulni / egyszerre elősegítve és elnapolva / mit adnom kell / a magyarázatot".